

haud dubie propter expositionem ejusdem psalmi illic insertam, sed aliorum codicum tam scriptorum quam editorum potior inscriptio est. Porro cum eandem orationem die a morte Theodosii quadragesimo habitam constet, huncque principem xvi kal. januaris anni salutis 395 exspirasse æque certum sit, eandem vi kal. febr. dictam fuisse intelligimus. Neque tamen dissimulandum Magdeburgenses (*Centur. iv, cap. 4 et 13*), aliosque nonnullos an hoc epicedium Ambrosiotribuendum sit, in dubium revocasse. Verum nec mipimam dubii sui rationem reddunt, et contra ipsos intexta historicorum eventuum series, stylus operis, et Scripturæ interpretandæ et argumento accommodandæ ratio invicte pugnant.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE OBITU THEODOSII ORATIO ^a.

1197 1. Hoc nobis^b motus terrarum graves, hoc A juges pluviarum minabantur, et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat, quod clementissimus imperator Theodosius excessurus esset e terris. Ipsa igitur excessum ejus elementa mœrebant. Cælum tenebris obductum, ær perpeti horrens caligine, terra quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari so-lerent; cum criminum pœnas indulgentia præveniret.

2. Et ille quidem^c abiit accipere sibi regnum, quod non deposuit, sed mutavit in tabernacula Christi jure pietatis [adscitus, in illam Hierusalem supernam, ubi nunc positus dicit: *Sicut audivimus, ita et vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri, quam Deus fundavit in æternum* (Psal. XLVII, 9). Sed plurimos tamquam paterno destitutos præsidio dereliquit, ac potissimum filios. Sed non sunt destituti, quos pietatis suæ reliquit hæredes: non sunt destituti, quibus Christi acquisivit gratiam, ^d et exercitus fidem: cui documento fuit Deum favere pietati, ultoremque esse perfidiæ.

^a Scripta anno 375.

^b Marcellinus in Chronico auctor est, profligato Eugenio, terram continuis motibus a mense septembri ad novembrem usque in quibusdam Europæ regionibus quassatam fuisse Arcadio III et Honorio II coss. hoc est, anno 394, qui Theodosii mortem antecessit.

^c Vet. edit., *abiit sibi in regnum, quod*; Rom. edit. ac mss. aliquot, *abiit sibi, regnumque*: alii cod. ut nos in textu, si Belvac. excipias, ubi habes, *Et ille quidem regnum non deposuit*, etc.

^d Theodosius cum iis ignovisset, qui Eugenio partes amplexi erant, illos in perpetuum et sibi et filiiis suis devinxit. Hoc fateri coactus fuit Zozimus lib. IV *Hist.* et Claudianus, quem ethnicum etiam Orosius facit, eandem rem in *Panegy. de IV consul. Honor.* testificatur in ea verba, quibus nihil potest esse congruentius cum Ambrosio; sic enim ille:

Hinc amor, hinc validum, devoto milite, robur:
Hinc natis mansura fides, etc.

^e Rom. edit. sola, *alii tertium diem, alii trigesimum, alii septimum, et alii quadragesimum*. Sed nihil est mutandum in communi lectione, si modo in priori membro, *tertium diem, et trigesimum*; et in posteriori, *septimum et quadragesimum*, disjunctum accipias. Tertii diei, et quadragesimi mentionem facit Auctor

3. Ejus ergo principis et proxime conclamavimus **1198** obitum, et nunc quadragesimam celebramus, assistentes sacris altaribus Honorio principe; quia sicut sanctus Joseph patri suo Jacob quadraginta diebus humationis officia detulit, ita et hic Theodosio patri justa persolvit. Et quia^e alii tertium diem et trigesimum, alii septimum et quadragesimum observare consueverunt, quid doceat lectio, consideremus. Defuncto itaque Jacob, præcepit, inquit, *Joseph pueris sepultoribus, ut sepelirent eum. Et sepelierunt sepultores Israel, et repleti sunt ei quadraginta dies; sic enim dinumerantur dies sepulturæ. Et luxit eum^f Ægyptus septuaginta diebus* (Gen. I, 2). Hæc ergo sequenda solemnitas, quam præscribit lectio. Sed etiam in Deuteronomio scriptum est: *Quia planxerunt filii Israel Moysen diebus triginta, et consummati sunt dies luctus* (Deut. xxxiv, 8). Utraque ergo observatio habet auctoritatem; quia necessarium pietatis impletur officium.

4. Bonus itaque Joseph, qui formam pio muneri dedit, quem amabat pater, cuique dixit: *Adjuvet te Deus meus, et benedicat te benedictione terræ habentis*

C Constit. Apost. lib. viii, cap. 42; sed ab eo quod habet de die nono, discrepare videtur Augustinus Quæst. 172 in Gen., ubi negat mortuorum luctum a Christianis per dies novem propter paganorum novendial esse celebrandum: diem vero septimum e Scripturis divinis constituit. At Menardus in Concor. Regul. novem dierum, non autem noni diei observationem ab Augustino improbatam esse observat. Palladius in Lausiaca cap. 26, diem quadragesimi, et secundum codices aliquos etiam tertii commemorat. De tertio quoque, simul et de septimo, atque trigesimo Gregorius Magnus agit in Sacram., ubi de missa pro defunctis: nec non de trigesimo in lib. IV Dialog. cap. 55. Cæterum de hisce ritibus diligenter pertractant citatus Menardus in Conc. Reg., Cottelerius in Constit. Apost. loco citato, et plures alii.

^f Gratianus legit, *Israel septem diebus*. Quam quidem lectionem licet non modo cunctis cod. Ambrosianis, verum et LXX Interpr. atque Vulg. contrariam esse decreti correctores agnoscant, defendi tamen posse contendunt, tum quod in omnibus Gratiani cod. etiam reperitur, tum quod eodem cap. Gen. Joseph et cæteri filii Israel implevisse septem dies commemorantur. Verum prima ratio id unum probat, Gratianum Ambrosiano exemplari minus integro usum fuisse: quod porro ad secundam, extra dubium

omnia, propter benedictionem mamillarum et vulvæ, A benedictiones matris tuæ, et propter benedictiones patris tui (Gen. XLIX, 25): pii patris soboles bona. Celebrat ergo et iste quadragesimam patris Jacob, supplantatoris illius; et nos celebramus Theodosii a quadragesimam, qui imitatus Jacob, supplantavit b perfidiam tyrannorum, qui 1199 abscondit simulacra gentium; omnes enim cultus idolorum fides ejus abscondit, omnes eorum ceremonias obliteravit: qui etiam iis qui in se peccaverant, doluit quam dederat perisse indulgentiam, c et veniam denegatam. Sed non negabunt filii, quod donavit pater: non negabunt, etiamsi quidam inturbare conatus sit; neque enim poterunt negare, quod in commune donavit, qui solvunt, quod singulis dedit.

5. Nihil gloriosius exitus tanti principis habuit, B d qui omnia jam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen augusti: nihil, inquam, speciosius ei in morte servatum est, e quam quod in aliquantis promissa annonarum exigendarum relaxatio, dum moratur, facta est successio ejus indulgentiarum hæreditas; ut ille qui voluit impedire, sibi odium fecerit,

est locum, ubi constanter in Bibliis legitur septuaginta diebus hic allegari ab Ambrosio, non autem eum, qui a correctoribus indicatur.

a Nonnulli mss., quadragesimam, qui cum Jacob supplantavit.

b Extra controversiam est Maximum atque Eugenium tyrannos hoc loco designari: quod vero dicitur Theodosius abscondisse simulacra gentium, id referendum esse ad leg. 12 de Paganis, qua omnia sacrificia deorumque cultus prohibentur, Godofredus autumat. Verum cum ea lex vi idus Novembres ann. 392 data fuerit, hoc est, Eugenio post necatum idibus maiis Valentianum solum occupante, Ambrosii verba non ad illam tantum, sed etiam ad omnia quæ mortem ejusdem tyranni insecuta sunt, referri oportere non dubitamus. Etenim simulacra omnia, et universa victimarum genera post victoriam a Theodosio sublata esse non solum testantur Augustinus lib. v de Civit. Dei, cap. 26, Theodoretus Hist. lib. v, cap. 21, atque alii christiani auctores, verum etiam Zozimus lib. iv Hist. hanc eandem rem fusc describit.

c Vidimus jam supra ex ipsius Zozimi testimonio iis pepercisse Theodosium, qui steterant ab Eugenio. Hoc ipsum Claudianus quoque in Panegyri IV consul. Honor. celebrat istis versibus:

Post acies, odiis idem qui terminus armis.
Profuit hoc vincente capi, etc.

Sed Grosius distinctius exponit lib. vii, cap. 35, præter Eugenium, qui captus fuit atque interfectus, et Arbogastem, qui proprium gladium in se convertit, neminem e victis occisum esse. Augustinus quoque lib. v de Civit. Dei, cap. 26, laudata Theodosii erga eorum qui in acie ceciderant, filios clementia, subjungit eam non permisisse, ut post victoriam privatae ejusquam valeret inimicitia. Verum tamen ex hoc Ambrosii loco intelligimus datam ab imperatore indulgentiam, ne ad aliquos perveniret, quorundam interpellatione prohibita. Et certe non omnibus statim veniam concessam fuisse testis est ipsemet sanctus Antistes epistola 61 et 62, quibus clementiam imperatoris in nonnullorum gratiam orat atque obsecrat: testis etiam Paulinus in ejus vita, ubi plurimos Ambrosii precibus ab imperatore venia donatos tradit. Sed hoc pii præsumptis modestia silentio voluit prætermisissum.

d Theodosius Arcadium xiv kal. Feb. anni 393

Theodosio tamen tantæ cumulus gratiæ non sit ademptus. Nec immerito, si enim privatorum ultimæ voluntates, et deficientium testamenta habent perpetem firmitatem; quomodo potest tanti principis esse irritum testamentum? e Gloriosius quoque in eo Theodosius, qui non communi jure testatus est; de filiis enim nihil habebat novum quod conderet, quibus totam dederat, nisi ut eos h præsentem commendaret parenti: et de subditis sibi et commissis testari debuit, ut legata dimitteret, fidei commissa signaret. Præcepti dari legem indulgentiæ, quam scriptam reliquit. Quid dignius, quam ut testamentum imperatoris lex sit?

6. Ergo tantus imperator recessit a nobis, sed non totus recessit; reliquit enim nobis liberos suos, in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum et cernimus et tenemus. Nec moveat ætas: fides militum imperatoris perfecta 1200 est ætas; est enim perfecta ætas, ubi perfecta est virtus. Reciproca hæc, quia et fides imperatoris militum virtus est.

7. Recognoscitis nempe quos vobis i Theodosius fides triumphos acquisiverit. Cum locorum angustum

angustum creavit, ut auctores sunt Socrates, Sozomenus, et Marcellinus: Honorium vero post profugatum Eugenium iv idus Januar. ejusdem anni declaraverat imperatorem, ut ex Idatio, Prospero et aliis intelligimus.

e Omnes edit. ac plures mss., quam quod immaturis quantis; Gill. in variis lect., quam quod immaturitate; Reg. cod. unus, quam quod in annis, qui cum uno aut alio cod. pro dum moratur legit dum moritur, non male sensa. In priore autem parte ex uno cod. Val. restitutum, quam quod in aliquantia, mirum in frumento, vino, oleo vel similibus; annonæ enim in speciebus exigebatur, ut constat e plurimis legibus cod. tit. de Annona et Tribut. Fustus quoque de Annona disputat Bulengerus lib. vi de Imper. Rom. cap. 1 et seq. Cæterum quod quæ hoc loco dicitur, ad vectigal Tatiani referenda nonnulli putant, id quidem videtur satis obscurum: illud vero creditur, Honorium paternæ voluntati satisfacisse, nec de alia re intelligendos hosce Claudiani versus in iv Consul. Honorii:

Impia continui cessant augmenta tributi:
Non infelices tabulæ, non hasta reflexas
Vendit opes avidis, emptor non voce citatûr,
Nec tua privatis crescunt æraria damnis.

f Reg. cod. unus, voluntates ad faciendum testamentum.

g Mss. aliquot, Gloriosus quoque, etc.

h Non deficit qui voces, præsentem commendaret parenti de Ambrosio ipso dictas crederet, propter ista scilicet Paulini verba: Nec dia clem. mem. Theodosius imp. susceptis filiis in Ecclesia, et traditis Sacrosdoti, in hac luce fuit. Atqui verisimilius est Stiliconem illic designari, quippe quem Theodosius Honorii non modo tutorem instituerit, ut testificatur Zozimus lib. iv Hist., verum etiam ejusdem principis saceram destinaverit, Maria Stiliconis filia huic ipsi Honorio desponsata, quemadmodum in nuptiisque epithalamio canit Claudianus. Quamvis autem Rufinum Arcadii tutorem a Theodosio declaratum aliter ment historiis; nihil tamen vetat, quin Theodosius utrumque filium Stiliconis fidei commendaret, ut Ambrosius hoc loco dicit, in quo etiam illi suffragatur poeta citatus lib. ii in Rufinum hisce versibus:
Jamque tuis, Stilico, Romana potentia curis,
Et rerum commissus apex: tibi credita tritura
Utraque majestas, etc.
i Quæ preterea se ad hoc bellum Theodosii par-

et impedimentis calorum agmen exercitus paulo se-
rius in aciem descenderet, et inequitare hostis mora
belli videretur, desilivit equo princeps, et ante aciem
solutus progrediens, ait: Ubi est Theodosii Deus? Jam
hoc Christo proximus loquebatur. Quis enim posset
hoc dicere, nisi qui Christo se adhærere cognosce-
ret? Quo dicto excitavit omnes, et exemplo omnes
armavit. Et jam certe senior ætate, sed validus fide.

8. ^a Theodosii ergo fides fuit vestra victoria: ve-
stra fides filiorum ejus fortitudo sit. Fides ergo auget
ætatem. Denique nec Abraham, ut in senectute gene-
raret filium, consideravit ætatem: nec Sara, ut pa-
reret. Nec mirum si auget ætatem fides, cum repræ-
sentet futura. Quid enim est fides; nisi rerum earum,
quæ sperantur, substantia (Hebr. xi, 1)? Sic nos Scri-
pturæ docent. Ergo si substantia eorum, quæ spe-
rantur, fides est; quanto magis eorum, quæ videntur?
Bona fides, de qua scriptum est: *Justus autem
ex fide vivit* (Hebr. x, 30). Quod si substraxerit se,
non placebit animæ meæ.

9. Nos autem non subtrahamus nos ad dispendium
animæ, sed inhæreamus fidei ad animæ nostræ ac-
quisitionem; quoniam in hac fidei militia testimo-
nium consecuti sunt seniores nostri Abraham, Isaac
et Jacob. Et ideo hæreditatem nobis fidei relique-
runt. Fidelis Abraham, qui non ex operibus, sed ex
fide justificatus est; quoniam Deo credidit: Isaac,
qui per fidem nec gladium ferituri parentis expavit:
Jacob, qui paternæ fidei vestigiis intentus **1201**,
dum iter agit, angelorum vidit exercitum,^b et vocavit
concilium Dei (Gen. xxxii, 1).

10. Alibi quoque, id est, in libris Regnorum, Eli-
sæus erat intra Samariam, et subito eum circumfus-
sus Syrorum obsedit exercitus. Vidit eos Giezi, et
ait ad dominum suum: *O domine, quid faciemus?* Et
dixit Elisæus propheta: *Noli timere; quoniam nobiscum
plures sunt, quam cum illis. Et rogavit ut aperiret
Dominus oculos Giezi. Et aperti sunt oculi ejus, et vi-
dit plenum montem equis et curribus in circuitu Eli-
sæi. Et rogavit Elisæus ut percuteret eos Deus cæci-
tate, et percussi sunt, et introierunt in civitatem, quo
ingrederentur, nequaquam videntes* (IV Reg. vi, 15 et
seq.). Audistis certe, milites, qui circumfusi estis,
quia ubi perfidia, ibi cæcitas est. Merito ergo cæcus
erat exercitus infidelium. Ubi autem fides, ibi exer-

citatus angelorum est. Bona itaque fides, quæ fre-
quenter operatur in mortuis. Denique adversarius,
et legiones suæ quotidiana martyrum virtute tor-
quentur. Unde arbitror quod et illa chordarum citharæ
ideo fides dicantur, quoniam et mortua sonum reddant.

11. Quo magis ac magis enitendum est, ne in hoc
vivendi munere siti, simus ingrati: sed pii pigno-
ribus principis sedulum ac patrium impendamus af-
fectum. Solvite illis ejus, quod debetis patri. Plus
debetis defuncto, quam debuistis viventi. Etenim si
in liberis privatorum non sine gravi scelere minorum
jura temerantur; quanto magis in filiis imperatoris?

12. Addatur eo cujus imperatoris? Imperatoris
pii, Imperatoris misericordis, imperatoris fidelis, de
quo non mediocre locuta est Scriptura dicens: *Ma-
gnum et honorabile est homo misericors: invenire
autem virum fidelem difficile est* (Prov. xx, 6). Si ma-
gnum est misericordem aut fidelem quemcumque ho-
minem invenire; quanto magis imperatorem, quem
potestas ad ulciscendum impellit, sed revocat tamen
ab ultione miseratio? Quid præstantius fide impera-
toris, quem non extollat potentia, superbia non eri-
gat, sed pietas incliniet? de quo præclare Salomon
ait: *Iniqui regis imitatio similis rugitui leonis:
sicut autem ros in herba, sic et hilaritas ejus* (Prov.
xix, 12). Quantum igitur est deponere terrorem po-
tentis, præferre suavitatem gratiæ?

13. Beneficium se putabat accepisse augustæ me-
moris Theodosius, cum rogaretur ignoscere; et
tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio
major iracundiæ. Prærogativa **1202** ignoscendi erat
indignatum fuisse: et optabatur in eo, quod in aliis ti-
mebatur, ut irasceret. Hoc erat remedium reorum;
quoniam cum haberet supra omnes potestatem,
quasi parens expostulare malebat, quam quasi judex
punire. Sæpe trementes vidimus, quos objurgabat, et
convictos sceleris, cum desperasset, solutos cri-
mine. Vincere enim volebat, non plectere æquitatis
judex, non pænæ arbiter, qui numquam veniam con-
fidenti negaret: aut si quid esset, quod occulta con-
scientia involveret, Deo servabat. Hanc vocem ejus
homines magis, quam pœnam timebant: quod tanta
imperator ageret verecundia, ut mallet sibi homines
religione quam timore astringere.

14. ^e Maximum philosophorum impunitatem fe-

verit, qua fide in ipso certamine ad opem divinam
confugerit, quanta denique a Deo impetraverit pro-
digia, Rufinus læcumentissime, et maxime ad Ambro-
sii sensum explicat lib. ii Hist. cap. 32. Eumdem
eventum diligenter quoque describunt Socrates lib.
v, cap. 25. Sozomenus lib. vii, cap. 24, P. Orosius
lib. vii, cap. 36. Quibus adjunge quæ nos ad Euar.
psal. xxxvi, num. 25, annotavimus.

^a Theodosii ergo fides... fortitudo sit, in mss. nostris
desideratur: verum e contrario in omnibus exstat edit.

^b Rom. edit. sola, et vocavit Castra Dei.

^c Hanc etymologiam argutam magis quam veram
esse dicit Vossius in verbo *fido*, ubi rejecto etiam illo
etymo, quæ fides citharæ ideo dicitur, quod tantum
inter se chordæ ejus, quantum inter homines fides, con-
cordent, Festus autumat, verum profertur.

^d Quidam mss., vivendi munere satis simus ingrati.

^e Vet. edit., *Iniqui regis imitatio*; mss. partim,
minatio; partim, *minitatio*: at Rom. edit. recepit qui-
dem vocem *minitatio*, sed expunxit vocem *iniqui*. At-
tamen quamvis in sacris codicibus, quos nunc ver-
samus, desideretur, Ambrosium in exemplari suo
eam legisse propter consensum mss. hujus libelli
credibile est.

^f Reg. codex unus, *commotior*. Major iracundia
prærogativa ignoscendi erat. Indignatum fuisse ex-
optabatur in eo, quod in aliis timebatur, etc., non satis
recte. Cum hoc porro loco de proclivitate Theodosii
ad iracundiam, deque ipsius placabilitate operæ pre-
mium fuerit: quæ hac ipsa de re epist. 51, num. 4,
dicuntur, componere; nec non etiam illa consulere,
quæ de iisdem principis hujus affectibus prodidit
Aur. Victor in Epitome.

^g In margine Rom. edit. ascriptum erat Arist.

runt dedisse iis facinoribus, quæ per iram commissa forent; sed Scriptura divina melius ait: *Irascimini, et nolite peccare* (Psal. iv, 5). Maluit peccatum recidere, quam excusare. Satius est in indignatione laudem clementiæ reperire, quam ira in ultionem excitari.

15. Quis ergo dubitabit filiis ejus apud Dominum maximum præsidium fore? Domino favente, Arcadius imperator ^a jam validus juvena est: Honorius continuo pulsat adolescentiæ fores, provector ætate quam Josias. Ille enim destitutus patre, orsus imperium usque ad tricesimum et primum annum regni sui perduxit ætatem, et placuit Domino; quoniam præ cæteris regibus Israel Domini pascha celebravit, et ceremoniarum abolevit errores (IV Reg. xxii, 1 et seq.). Asa quoque adhuc invalidus corporis robore, ^b cum regnandi curricula recepisset, ^c quadraginta annis regnavit in Hierusalem: qui cum Æthiopum infinita urgeretur atque innumerabili multitudine, speravit ^c a Domino et in paucis se posse salvari (III Reg. xv, 8). Utinam tam fidelis processu, quam devotus exordio! Nam servatus in paucis et victor, postea a Syris auxilia, relicto Domino, postulavit, et medicos adhibuit ad pedum dolorem; accepto enim tanto indicio divini favoris, auxiliatorem suum derelinquere non debuit, sed tenere. Ideo ei nec medici profuerunt, et quasi incredulus mortem implevit.

16. Sed illorum patres Abias et Amos ambo infideles: Theodosius vero plenus timoris Dei, plenus misericordiæ, speramus quod liberis suis apud Christum præsul assistat, si Dominus propitius sit rebus humanis. Bonum est misericors homo, qui dum aliis subvenit, sibi consulit, et **1203** in alieno remedio vulnera sua curat. Agnoscit enim se esse hominem, qui novit ignoscere: et vias Christi sequitur, qui carne suscepta, maluit in hunc mundum redemptor venire, quam judex.

17. Unde pulchre Psalmista dixit: *Dilexi quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ* (Psal. cxiv, 1). In quo psalmo dum legitur, velut ipsum Theodosium loquentem audivimus. *Dilexi*, inquit: agnosco vocem piam, cujus testimonia vocis agnosco. Et vere dilexit, qui officia diligentius implevit, qui servavit hostes, quid dilexit inimicos, qui iis a quibus est appetitus, ignovit, qui regni affectatores perire non est passus. Non mediocris, sed perfecti in Lege

lib. vii Ethic. cap. 6. Sed præterquam quod eo loci, quæ hic dicuntur ab Ambrosio, non satis clare inveniuntur, id temporis plaue inusitatum Patribus erat tam honorifice appellare Aristotelem. Et certe Ambrosiana verba non minus apte ad lib. ix Platonis de Legibus referri possent, si Ambrosius locum abs se lectum significaret.

^a Vet. edit., *jam validus inventus est*; quædam Paris., *jam validus juvenis*; Rom. et mss. nobiscum faciunt. Arcadium porro, cum patre orbalus est, annis 20 natum fuisse Baronius affirmat, licet ei tantum septemdecim alii tribuant: Honorium vero decennem exstitisse inde cognoscas, quod Socrates, Idatius et Marcellinus eum *Richomere et Clearcho coss.* id est, ann. 384, natum memorant.

A vox ista est dicere: *Dilexi*. *Plenitudo enim Legis, dilectio est* (Rom. xiii, 10). Sed qui dilexerit, audiamus. ^d Cum tacetur genus dilectionis, utique divini charitatis gratia significatur, qua diligimus illud, quod est super omnia desiderabilia desiderabile, de quo scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum* (Deut. vi, 5).

18. Ergo discedens e terris pia anima, et sancto repleta Spiritu, quasi interrogantibus iis, qui sibi occurrerunt, cum sese ad sublimia et superna subrigeret, dicebat: *Dilexi*. Nihil hoc plenius, nihil expressius. Interrogabant angeli vel archangeli: Quid egisti in terris? occultorum enim solus cognitor Deus. Dicebat, *Dilexi*; hoc est dicere: Legem implevi, Evangelium non præterivi; hoc est dicere: Morti me obtuli, et tota die æstimatus sum sicut ovis occisionis (Psal. xliiii, 22). Et ideo confido, quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque Virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro (Rom. viii, 38, 39).

19. Hoc mandatum Legis etiam in Evangelio Dominus Jesus docet esse servandum, cum dicit ad Petrum: *Simon Joannis, diligis me?* et ille respondit: *Tu scis, Domine, quia diligo te*. Et iterum dixit: *Simon Joannis, diligis me?* et iterum respondit: *Etiam, Domine, tu scis quia diligo te*. Et tertio interrogatus ait: *Domine, omnia tu scis, tu nosti quis amo te* (Joan. xxi, 15 et seq.). Confirmavit itaque charitatem trina responsio, vel abolevit triniæ negationis errorem. Et hic trinam responsonem si querimus, invenimus: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ* (Psal. cxiv, 1 et seq.). *Dilexi* quoniam inclinavit aurem suam mihi, ut in diebus meis invocarem eum. *Dilexi*, quia tribulationem et dolorem inveni, et pro nomine Dei mei pericula inferni non refugi, sed expectavi ut comprehendere et invenire me possent.

20. Et pulchre ait: *Dilexi*, quia jam cursum vite hujus impleverat. Unde et Apostolus in passione jam positus ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi; quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. iv, 7, 8). Magnus Dominus, qui nobis dedit certamina, quibus mereatur, qui vicerit, coronari. *Dilexi*, **1204** inquit confidens, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.

21. *Dilexi*, et ideo inclinavit aurem suam mihi; ut jacentem erigeret, mortuum resuscitaret. Non enim

^b Rom. edit. sola, *quadraginta et uno anno regnavit*. Quod etiam præferunt sacra biblia: sed plenum numerum Ambrosius voluit exhibere.

^c Sic omnes edit.; mss. vero prope ad unum a verbo *speravit* usque ad *postulavit*, et medicos læenam habent; quam tamen Prat., Gem., et Alb. hoc modo sarcire conati sunt, *speravit in Domino, postulavit, et ricit, et medicos adhibuit*. Haud ita male.

^d Vet. edit., *Cum tacet, urget nos dilectio. Utique divini charitatis gratia*; Rom. edit., *Cum tacet, urget nos. Dilectionis utique divini gratia*; mss. magno numero: *Cum tacet, urget nos dilectionis, utique divini* (nonnulli, *utique in qua divini*) *charitatis, etc.* Sed omnium optime cod. Reg. unus, ut in contextu.

Deus inclinat aurem suam, ut audiat corporaliter : A de sua virtute præsumit. Cur enim non præsumas sed ut condescendat nobis, quo nos audire dignetur, ^a et infirmitatis nostræ relevare substantiam. Inclinat se nobis, ut nostra ad eum ascendat oratio. Voce non indiget, qui misericordiam defert; neque enim voce indiguit, qui Mosen tacentem audivit : et non loquentem, sed interpellantem gemitibus ineffabilibus ad se clamare dicebat (*Exod. xiv, 15*). Novit Deus et sanguinem audire (*Gen. iv, 10*), cui nulla vox subest, lingua non suppetit : sed accepit vocem sacræ titulo passionis. Clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio.

22. *Dilexi*, inquit, et ideo diligens feci voluntatem Domini, et invocavi eum non in paucis, sed in omnibus diebus vitæ meæ. Nam certis diebus invocare, non omnibus, fastidientis est, non sperantis : B et pro usu affluentium commodorum, mercedem gratiarum referre, non pro devotionis affectu. Et ideo Paulus : *In omnibus*, inquit, *gratias agite* (*1 Thess. v, 17*). Quando enim non habes quod Deo debeas ? ^b aut quando sine Dei munere es, qui quotidie vivendi usus a Domino est ? *Quid enim habes, quod non accepisti* (*1 Cor. iv, 7*) ? Ergo quia semper accipis, semper invoca : et quia quod habes, a Domino est, debitorem te semper esse cognosce. Malo tamen ut quasi diligens, quam coactus debitum tuum solvas.

23. Audis dicentem : *Circumdede runt me dolores mortis* (*Psal. cxiv, 3*) ? Ego tamen et in mortis dolore Dominum dilexi. *Pericula inferni invenerunt me*, non timentem utique, sed amantem, sed sperantem, quod nullæ me angustię, nulla persecutio, nulla C pericula, nullus gladius separet a Christo. Denique volens invenit tribulationem et dolorem, sciens quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem. Etenim quasi bonus athleta quæsitivit certamina, ut coronam inveniret; quam tamen non suis viribus, sed Domini auxilio novit sibi esse donatam. Non enim potuisset vincere, nisi eum qui certantes adjuvat, invocasset.

24. Miser homo congregitur, ut vincat; et ipse in periculum ruit, nisi Domini nomen adsuerit, nisi cum veretur, oraverit dicens : *O Domine, libera animam meam* (*Psal. cxiv, 4*). Hinc illud Apostolicum : *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in legem peccati, quod est in membris meis. Infelix ego homo ! quis me liberabit de corpore mortis hujus ? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum* (*Rom. vii, 23 et seq.*).

25. Ille vincit, ^c qui gratiam Dei sperat, non qui

^a Mss. non pauci, et infirmitates; quidam, et infirmitatem nostræ levare sententia.

^b Aut quando sine Dei munere es, in mss. longe plurimus desiderato : sed contra existant in omnibus edit.

^c Nonnulli mss., qui de gratia Dei sperat.

^d Ita vet. edit. ac mss. nisi quod pro misericordiam, quæ vox habetur in edit. omnibus et paucis mss. reposuimus ex multo pluribus misericordem. At locum Rom. edit. interpolavit his interjectis : *Scriptum est enim : Nunc misericordia superexaltat iudicium. Et alibi : Misericors.* Sed editores hic in frab-

dem induxit, quod non viderunt continuam psalmi cxiv ab Ambrosio fieri expositionem, et eam Theodosio accommodari. ^e Regius cod. unus, *Quod supra mensuram est, nocet*, etc. Reliqui vero mss. et edit. inter se congruunt, exceptis quibusdam Paris. edit. quæ pro *sustines* male posuerunt, *festines*. ^f Reg. cod., *Sine nos implere*, etc. ^g Philo de Mundi Opif. : *Παρό και αποκλαίεται τὸ βῆρος*, etc. ^h Cod. Prat. et Gem., *diuturno usu exercita...* *Convertitur equus ad salutem.*

26. Non impedivit tamen justitiam misericordia ; quia misericordia ipsa justitia est : *Dispersit dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum* (*Psal. cxix, 9*) ; novit enim justus debere se infirmis atque inopibus subvenire. Unde Dominus veniens ad baptismum, ut nobis infirmantibus peccata donaret, ait ad Joannem : ^f *Sine modo ; sic enim decet nos implere omnem justitiam* (*Matth. iii, 15*). Liquet igitur justitiam esse misericordiam, et misericordiam esse justitiam. Etenim si Dei nos misericordia non sustentaret, quomodo in ipso exordio parvuli viveremus ; ^g cum effusi utero de calidis in frigida, de humidis in arida, piscium more, jactemur, quos naufragos in hanc vitam quidam velut naturæ fluctus expuerit ? Ratio deest, sed gratia divina non deficit. Ipse ergo custodit parvulos (*Psal. cxiv, 6*), aut certe eos qui se parvulos humilii confitentur affectu.

27. Bona igitur humilitas, quæ liberat periclitantes, jacentes erigit. Novit eam ille qui dixit : *Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor male feci ; et isti in hoc grege quid fecerunt ? Fiat manus tua in me* (*II Reg. xxiv, 17*). Bene hoc dicit, qui regnum suum Deo subjecit, et pœnitentiam gessit, et peccatum suum confessus, veniam postulavit : ipse per humilitatem pervenit ad salutem. Humiliavit se Christus, ut omnes elevaret : ipse ad Christi pervenit requiem, qui humilitatem Christi fuerit secutus.

28. Et ideo quia humilem se præbuit Theodosius imperator, et ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit, conversa est anima ejus in requiem suam, sicut habet Scriptura quæ dicit : *Convertere, anima mea, in requiem tuam ; quia Dominus benefecit tibi* (*Psal. cxiv, 7*). Pulchre dicit animæ : *Convertere*, ^h quasi diuturno cujusque operis sudore exercitæ, ut a labore convertatur ad requiem. Convertitur equus ad

dem induxit, quod non viderunt continuam psalmi cxiv ab Ambrosio fieri expositionem, et eam Theodosio accommodari.

^e Regius cod. unus, *Quod supra mensuram est, nocet*, etc. Reliqui vero mss. et edit. inter se congruunt, exceptis quibusdam Paris. edit. quæ pro *sustines* male posuerunt, *festines*.

^f Reg. cod., *Sine nos implere*, etc.

^g Philo de Mundi Opif. : *Παρό και αποκλαίεται τὸ βῆρος*, etc.

^h Cod. Prat. et Gem., *diuturno usu exercita...* *Convertitur equus ad salutem.*

stabilium, ubi cursum impleverit: navis ad portum, ubi ad stationem fidam a fluctuum mole subducitur. Sed quid est, quod ait: *In requiem tuam*, nisi secundum illud intelligas, quod ait Dominus Jesus: *Venite, benedicti Patris mei, hæreditate possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* (Matth. xxv, 34). Tamquam enim ^a possessionem hæreditariam recipimus ea, quæ promissa sunt nobis; fidelis enim Deus, qui semel servis suis præparata non subtrahit. Si fides nostra maneat, ^b manet et sponsio.

29. Vide, o homo, circa te gratiam Christi: adhuc in terris quateris, et in cælo possides. Ibi ergo **1206** sit cor tuum, ubi est possessio tua. Hæc est requies quæ iustus debetur, negatur indignis. Unde ait Dominus: *Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam* (Psal. xciv, 11); qui enim non cognoverunt vias Domini, non ingrediuntur in requiem Domini. Qui autem bonum certamen certavit, et cursum consummavit (II Tim. iv, 7), ipsi dicitur: *Convertere in requiem tuam* (Psal. cxiv, 7). Bona requies præterire quæ mundi sunt, et illis quæ supra mundum sunt, cælestibus consortiis requiescere secretorum. Hæc est requies, ad quam propheta properavit, dicens: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo et requiescam* (Psal. lrv, 7). Hanc sanctus requiem suam novit, ad hanc requiem ^c convertendum animæ suæ dicit. Erat ergo anima in requie sua, ad quam dicit esse redeundum. Hæc est requies ^d sabbati magni, ut unusquisque sanctorum supra mundi sensibilia sit, in illo intelligibili secreto totus intentus, atque adhærens Deo. Hæc est requies ^e illa sabbati, quo requievit Deus ab omnibus operibus mundi istius (Gen. ii, 2).

30. Feriatus his sæculi curis Theodosius se ereptum gaudet, ^f et elevat animam suam, atque ad illam perpetuam dirigit requiem, pulchre sibi consultum asserens, quod eripuerit animam ejus Deus de morte, quam mortem frequenter in hoc sæculi istius lubrico sustinebat, inquietus fluctibus peccatorum: eripuerit etiam oculos ejus a lacrymis (Psal. cxiv, 8); fugiet enim dolor et tristitia et gemitus (Esa. xxxv, 10). Et alibi habemus: *Delebit omnem lacry-*

nam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor (Apoc. xxi, 4). Si ergo mors non erit, lapsum sentire non poterit in illa requie constitutus: sed placebit Deo in regione vivorum. Non enim ut hic homo involutus est mortis corpore obnoxio lapsibus atque delictis; ita et illic. Ideoque regio illa vivorum est, ubi anima est, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est, non caro figurata delimo (Gen. i, 27). Ideo caro in terram revertitur, anima ad requiem festinat supernam, cui dicitur: *Convertere, anima mea, in requiem tuam* (Psal. cxiv, 9).

31. In quam festinavit intrare Theodosius, atque ingredi civitatem Hierusalem, de qua dictum est: *Et reges terræ ferent gloriam suam in illam* (Apoc. xxi, 24). Illa est vera gloria, quæ ibi sumitur; illud regnum beatissimum, quod ibi possidetur, ad quod festinabat Apostolus, dicens: *Audemus ergo, et consentimus magis peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum* (II Cor. v, 6); et ideo conmittitur sive absentes, sive præsentis placere illi (Ibid., 9).

32. Absolutus igitur dubio certamine, fruitur nunc augustæ memoriæ Theodosius luce perpetua, tranquillitate diuturna, et pro iis quæ in hoc gessit corpore remunerationis divinæ fructibus gratulatur. Ergo quia dilexit augustæ memoriæ Theodosius Dominum Deum suum, meruit sanctorum consortia.

33. Et ego, ^g ut quadam sermonem meum peroratione concludam, dilexi virum misericordem, **1207** humilem in imperio, corde puro, et perterritum mansuetum præditum, qualem Dominus amare consuevit, dicens: *Supra quem requiescam, nisi supra humilem, et mansuetum* (Esa. lxvi, 2)?

34. Dilexi virum, qui magis arguentem, quam adulantem probaret. ^h Stravit omne, quo utebatur insigne regum, deslevit in Ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat: gemitu et lacrymis oravit veniam. Quod privati erubescunt, non erubuit imperator, publice agere poenitentiam: neque ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem. Quid, quod præclaram adeptus victoriam; tamen quia hostes in acie prostrati sunt, ⁱ abstinuit a consortio sacramentorum, donec Du-

^a Idem cod. et alii nonnulli, *possessio est, de qua recipimus quæ promissa sunt nobis*, etc.

^b Reg. codex unus, *manet possessio*. Sed omnino legendum, *sponsio*.

^c Mss. aliquot, *convertendam animam suam dicit*.

^d Sabbatum magnum quid vocaretur, a nobis alibi explicatum est.

^e Non pauci mss., *et elevans animam suam ad illam*, etc.

^f Vet. edit. et plerique mss., *ut quidem... per orationem*; edit. Rom. et alii nonnulli mss., *ut quidem* (Reg. cod., *quadam*)... *peroratione*. Optima lectio; idem enim est atque si dicat, ut hunc sermonis mei locum concludam virtutum Theodosii recapitulati ne, quemadmodum in peroratione fieri solet.

^g Scriptores omnes, qui splendidam illam Theodosii in subeunda publica poenitentia humilitatem non sine meritissimis laudibus posteritati transmissere, cum eis quæ hic dicuntur ab Ambrosio, plane congruunt. Vide, si vacat, Paulinum in sancti Antistitis Vita; Rufinum, lib. ii. Hist. cap. 18; Augusti-

num, lib. v de Civit. Dei, cap. 26; Sozomenum, lib. vii Hist. cap. 25; Theodoretum, lib. v cap. 18, et alios, quibuscumque etiam Ambrosii nostri epistolam 51, jungere licet, ut qua ratione imperatorem ad poenitentium sanctus Præsul præparaverit, intelligas.

^h Hæc Theodosii post Eugenium devictum a sacrorum communiione abstinencia ad solam ipsius ergo divina mysteria venerationem, aut forte ad Ambrosii quoque exhortationem referri potest. Etenim quoniam occidere in bello adversarios est justum et laude dignum, ut epist. ad Annon. Monach. tradit Athanasius; nec cædes in bellis factas Patres pro cædibus reputavere, ut docet Basilium epist. ad Amphil. can. 13, relinquuntur ut hic etiam locum habeat, quod Ambrosius epist. 25, de causarum capitalium iudiciis, scribit: *Maluerunt Patres nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis*. Nam quod citata Basilii epistola, *ut qui sunt manibus non puris, sola trium annorum communiione abstinereant*, suadet; hunc quidem usum in Ecclesia receptum non fuisse Balsamon auctor est.

mini circa se ^a gratiam filiorum experiretur adventu.

35. Dilexi virum, qui me in supremis suis ultimo spiritu requirebat. Dilexi virum, qui cum jam corpore solveretur, magis de statu Ecclesiarum, quam de suis periculis angebatur. Dilexi ergo, fa-
teor, et ideo dolorem meum intimo viscere dolui, et prolixiore sermonis prosecutione solandum putavi. Dilexi, et præsumo de Domino quod suscipiat vo-
cem orationis meæ, qua prosequor animam piam.

36. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me* (Psal. cxiv, 3); multorum enim pericula sunt, sed remedia paucorum. In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus reis angitur; quod enim alii patiuntur, ipse sustinet: et iterum liberatur, cum alii qui tenentur, periculis liberantur. Conteror corde; quia ereptus est vir, ^b quem vix possumus invenire: sed tamen tu solus, Domine, invocandus es, tu rogandus, ut eum in filiis repræsentes. Tu, Domine, custodiens etiam parvulos in hac humilitate (*Ibid.*, 5, 6) ^c salvos facito sperantes in te. Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, ^d quam præparasti sanctis tuis. Illo convertatur anima ejus, unde descendit; ubi mortis aculeum sentire non possit, ubi cognoscat mortem hanc non naturæ finem esse, sed culpæ. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est (*Rom.* vi, 10); ut jam **1208** peccato locus esse non possit: resurget autem, ut perfectior renovato munere vita reparetur.

37. Dilexi, et ideo prosequor eum usque ad regionem vivorum, nec deseram, donec fletu et precibus inducam virum, quo sua merita vocant, in ^C montem Domini sanctum: ubi perennis vita, ubi corruptela nulla, nulla contagio, nullus gemitus, nullus dolor, nullum consortium mortuorum; vera regio viventium, ubi mortale hoc induat immortalitatem, et corruptibile hoc induat incorruptionem (*I Cor.* xv, 54). Magna requies, quæ votum impleat diligentis, pulcherrima promissio. Ideo centesimus quartus decimus ^e psalmus alleluia inscri-

^a Ita mss. edit. Gill. in variis lect. et Rom. in contextu. Amerb. autem, Eras. et Gill. in corpore, *gratia filiorum exprimeretur adventu*. Verum quod de Theodosii filiorum adventu hic ait sanctus Præsul, non mediocrem patitur difficultatem. Etenim qui volunt Arcadium, cum pater spiritum redderet, interfuisse, præter Ambrosiana verba et Paulini testi-
monium, quo commendatos a Theodosio filios Ambrosius in Ecclesia excepisse narratur, nisi etiam possunt auctoritate Theodoretii lib. v cap. 25, et Chronicis Alexandrini, quo Arcadii ab Honorio discessus aperte traditur. Contra vero qui solum Honorium Constantinopoli a patre accitum esse contendunt, pro se Rufinum lib. ii, cap. 34, Philostorgium lib. xi, num. 2, Socratem lib. v, cap. 26, et Claudianum de iii consul. Honorii tantummodo hujus principis adventum in occidentem commemorantes; citare possunt: quibus accedit, quod Arcadium huic orationi præsentem non fuisse manifestum est. Attamen qui primam opinionem defendunt, respondere in promptu habent Rufinum, et Philostorgium, solius Honorii mentionem propterea fecisse, quod ei occidentis imperium pater attribuerat, Claudianum vero cum loco cit. panegyricum Honorii scriberet, Arcadii adventum celebrandum non putavisse; cæterum verba Paulini commendatos Ambrosio filios affir-

bitur: denique supra in quarto decimo psalmo perfectionem hominis accepimus. Sed illic formatus, perfectus licet vir, sed adhuc peccato obnoxius; quia vivit in sæculo: hic vera perfectio est, ubi jam culpa cessavit, gratia perpetuæ quietis affulsit.

38. Ideo centesimus quartus decimus psalmus, quia remuneratio charitatis est: unde Domini pascha quarta decima luna formam celebritatis accepit; quoniam qui pascha celebrat, debet esse perfectus, debet amare Dominum Jesum, qui diligens populum suum perfecta charitate, sese obtulit passioni. Et nos sic diligamus, ut si necesse fuerit, pro Domini nomine mortem non fugiamus, nullum æstimus dolorem, nihil metuamus: *Perfecta enim charitas timorem expellit foras* (*I Joan.* iv, 18). Grande numeri mysterium, quando Pater Filium unicum pro nobis omnibus tradidit, cum pleno luminis sui orbe luna fulgeret. Ita est enim Ecclesia, quæ pie pascha celebrat Domini nostri Jesu Christi, sicut luna perfecta in æternum manet. Quisquis bene hic Domini pascha celebraverit, in lumine perpetuo erit. Quis splendidius celebravit, quam qui sacrilegos removit errores, clausit templa, simulacra destruxit? In hoc Josias rex superioribus antelatus est (*IV Reg.* xxiii, 25).

39. Manet ergo in lumine Theodosius, et sanctorum cætibus gloriatur. Illic nunc complectitur Gratianum jam sua vulnera non mœrentem, quia invenit ultorem: qui licet ^f indigna **1209** morte præreptus sit, requiem animæ suæ possidet. Illic bonus uterque et pietatis interpres largus misericordiæ suæ consortio delectantur. De quibus bene dicitur: *Dies diei eruclat verbum* (*Psal.* xviii, 3). Contra autem Maximus et Eugenius in inferno, quasi *nox nocti indicat scientiam*; docentes exemplo miserabili quam durum sit arma suis principibus irrogare. De quibus pulchre dicitur: *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat* (*Psal.* xxxvi, 35). Transivit enim pius de caligine mantis aperta esse; immo vero ipsius Claudiani carmina, quæ supra ex lib. de Laudibus Stiliconis exhibuimus, idem ostendere, sed et lib. etiam de iii Consul. Honorii, sic eum Theodosii verbis alloqui Stiliconem:

Tu curis succede meis, tu pignora solus,
Nostra love, geminos dextra tu proteges fratres, etc.
Verum negantis opinionis propugnatores reponunt ista negotio dissolvi posse; commendatos enim Stiliconi a Theodosio filios, licet eorum alter abesset: ad Ambrosii vero auctoritatem ea forsitan indicari una cum Honorio etiam venisse sororem Placidiam: quod ad Socratem et chronicon Alexandrinum, ab eis hoc loco erratum esse. Sed difficultatem hic indicasse nobis sufficiat.

^b Rom. edit., *qualem vix possumus invenire*.

^c Vind. codex, et quidam alii, *salvos facies*. Infra vero pro *sanctis tuis*, unus Colb. legit, *servis tuis*.

^d Cod. Colb., *quam præparasti servis tuis*.

^e Ita cod. Reg. unus, in cæteris vero, et cunctis edit. *alleluia* prætermittitur, sed incommode. Iterum autem pro *in quarto decimo psalmo*, habet Vind. cod., *in centesimo undecimo psalmo*.

^f Amerb., *indignu morte præventus ac præreptus*, Gill. et Eras... *ac præreptus*: Rom. edit. *indignu morte peremptus*: mss. vero frequentissimi, ut nos in textu.

sæculari ad lumen æternum, et non erat impius, qui esse desivit iniquus.

40. Nunc se augustæ memoriæ Theodosius regnare cognoscit, quando in regno Domini Jesu Christi est, et considerat templum ejus. Nunc sibi rex est, quando recipit etiam ^a filium Gratianum, et Pulcheriam, dulcissima sibi pignora, quæ hic amiserat, quando ei sua Flaccilla adhæret, fidelis anima Deo; quando patrem sibi redditum gratulatur, quando Constantino ^b adhæret. Cui licet baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata dimiserit, tamen quod primus imperatorum credidit, et post se hæreditatem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum reperit. Cujus temporibus completum est illud propheticum: *In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum Domino omnipotenti* (Zach. xiv, 20). Quod illa sanctæ memoriæ Helena mater ejus infuso sibi Dei Spiritu revelavit.

41. Beatus Constantinus tali parente, quæ imperanti filio divini muneris ^c quæsitit auxilium, quo inter prælia quoque tutus assisteret, et periculum non timeret. Magna femina, quæ multo amplius invenit quod imperatori conferret, quam quod ab imperatore acciperet. Anxia mater pro filio, cui regnum orbis Romani cesserat, festinavit Hierosolimam, et scrutata est locum Dominicæ passionis.

42. ^d Stabulariam hanc primo fuisse asserunt, sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est. Bona stabularia, quæ tam diligenter præsepe Domini requisivit. Bona stabularia, quæ stabularium non ignoravit illum, qui vulnera curavit a latronibus vulnerati (Luc. x, 34). Bona stabularia, ^e quæ maluit æstimari stercora, **1210** ut

^a Vet. edit., *filium Gratianum, et pulchra jam dulcissima*; Rom. edit., *filium Gratianum, et pulcherrima ac dulcissima*: sic etiam scripti cod. excepto Vat. uno, Thuan. et Belv., in quibus, *filium Gratianum, et Pulcheriam dulcissima*, etc. Quomodo autem Gratianus Theodosii filius dici poterit, a nobis ad epist. 51 explicatum est. Si tamen aliquis post Baronium existimet Gratianum hunc vere ac proprie Theodosii filium appellari, ipsi saltem contra eundem Cardinalem dicendum erit illum Gratianum non e Flaccilla, cui tres liberos Gregorius Nyss. in ejus funebri oratione tantum assignat, genitum esse, verum e Galla secunda ejusdem principis uxore, quam in ipso partu paucis diebus antequam ille ad inferendum Eugenio bellum in Italiam veniret, exspirasse tradunt historici. Hujus porro Gallæ hic mentionem non fecit Ambrosius, forte quod cum educata fuisset apud matrem Arianam, aliquid contagii ex ea contraxerat, unde fides ipsius minus integra haberetur. Neque enim Philostorgio credendum remur, qui eam omnino Arianis partibus addictam scribit. Quod vero ad Flaccillam, summa virtute ac religione præditam eam fuisse cognoscimus: de qua consule Theodoretum lib. v Histor., cap. 19.

^b Non potuit Ambrosius clarioribus verbis suam de Constantini baptismo sententiam promere. Sed nihilo obscurius eundem principem in extremis tantum eo sacramento initiatum esse alii scriptores contestantur, ut puta Eusebius, lib. iv de Vita Constant. cap. 61 et 62; Hieronymus, in Chronico; Socrates, lib. i Hist. c. 39; Sozomenus, lib. ii, cap. 34; Theodoretus, lib. i, cap. 32 et alii; ut mirum videatur adhuc exstare, qui Constantinum a Sylvestro papa bapti-

Christum lucrifaceret (Philip. iii, 8). Ideo illam Christus de stercore levavit ad regnum, secundum quod scriptum est: *Quia suscitavit de terra inopem, et de stercore erigit pauperem* (Psal. cxii, 7).

43. Venit ergo Helena, cœpit revisere loca sancta, infudit ei Spiritus ut lignum crucis requireret, accessit ad Golgotha, et ait: Ecce locus pugnæ, ubi est victoria? Quæro vexillum salutis, et non invenio. Ego, inquit, in regnis, et crux homini in pulvere? ^c ego in aureis, et in ruinis Christi triumphus? ille adhuc latet, et latet palma vitæ æternæ? Quomodo me redemptam arbitror, si redemptio ipsa non cernitur?

44. Video quid egeris, diabole, ut gladius quo preceptus es, obstrueretur. ^e Sed Isaac obstructos ab alienigenis puteos eruderavit, nec latere aquam passus est (Gen. xxvi, 18). Tollatur igitur ruina, ut via appareat: promatur gladius, quo veri Goliz caput est amputatum (I Reg. xvii, 51): aperitur humus, ut salus fulgeat (Esai. xlv, 8). Quid egisti, diabole, ut absconderes lignum; nisi ut iterum vincereris? Vicit te Maria, quæ genuit triumphatorem, quæ sine imminutione virginitatis, edidit eum, qui crucifixus vinceret te, et mortuus subjugaret. Vinceris et hodie, ut mulier tuas insidias deprebendat. Illa quasi sancta Dominum gestavit, ego crucem ejus investigabo: illa generatum docuit, ego resuscitatum: illa fecit ut Deus inter homines videretur, ego ad nostrorum remedium peccatorum divinum de ruinis elevabo vexillum.

45. Aperit itaque humum, decutit pulverem: tria patibula confusa reperit, quæ ruina contexerat, inimicus absconderat. Sed non potuit obliterari Christi

zatum ex Actis apocryphis, et quæ ipsi in multis depravata coguntur agnoscere, obstinatius defendant.

^c Habemus hoc etiam loco venerationis, quæprisci christiani sacras reliquias prosequiebantur, et piæ fiduciæ quam in earum præsidio reponebant, insigne testimonium. Sed quorsum, inquit, in Theodosii laudatione hujusmodi excursio in crucis inventionem? Respondemus satis Ambrosio familiare esse a proposito materia digredi, cum pia quæpiam invitat occasio, qualis fuit mentio Constantini, qui primus Cesarum in bellis crucis vexillum præferre voluit: qua in re ipsum Theodosius in bello adversus Eugenium imitatus est, quemadmodum ex Theodoretis lib. v, cap. 24, et Orosii lib. 7, cap. 36, cognoscas licet.

^d Stabulariam Ambrosius Helenam dicit, quod ex patre qui publico diversorio hospites excipiebat, nata crederetur. Neque tamen sumusnescii Baronium ad an. 306 scribere matrem Constantini filiam unius e regulis Britannicæ nomine Coel exstitisse, idque ab antiquis gentis historicis esse proditum. Atqui cum omnes Romanarum rerum scriptores Helenam Constantii concubinam dicant, et Constantinum ex imparibus nuptiis natum asserant, hanc a Baronio commemoratam opinionem pro fabula habendam credibile est. Vide, si lubet, Chronica Eusebii et Cassiodori; Historias Orosii, lib. vii, cap. 16; Eutropii lib. x; Zozimi lib. ii; Nicephori lib. vii, cap. 18; et inter recentiores, Morini lib. ii de Liberat. Eccles. c. 6.

^e Reg. codex, *quæ omnia æstimavit, ut stercora.*

^f Omnes edit., *ego in aulis*; omnes mss., *ego in aureis*. Sed subaudiendum est *palatii vel ornamenti.*

^g Colb. cod., *Sed hæc obstructos... nec later aquam passa est.*

triumphus. Incerto hæret : hæret, ut mulier ; sed A certam indaginem Spiritus sanctus inspirat eo quod duo latrones cum Domino crucifixi fuerint. Quærit ergo medium lignum. Sed poterat fieri ut patibula inter se ruina confunderet, ^a casus inverteret. Redit ad Evangelii lectionem, invenit quia in medio patibulo prælatus titulus erat : *Jesus Nazareus, Rex Judæorum* (*Joan. xix, 19*). Hinc collecta est series veritatis, titulo crux patuit salutaris. Hoc est quod peccatis Judæis Pilatus respondit : *Quod scripsi, 1211 scripsi* (*Ibid., 22*), id est, non ea scripsi, quæ vobis placerent, sed quæ ætas futura cognosceret : non vobis scripsi, sed posteritati ; propemodum dicens : Habeat Helena quod legat, ^b unde crucem Domini recognoscat.

46. Invenit ergo titulum, Regem adoravit, non lignum utique ; quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum : sed adoravit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo : illum inquam, qui sicut scarabæus clamavit, ut persecutoribus suis ^c Pater peccata donaret (*Luc. xxiii, 34*). Avida mulier festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Læto corde, et trepidanti vestigio, quid faceret, nesciebat. Pertendit tamen ad cubile veritatis, lignum refulsit, et gratia micuit. Et quia jam feminam visitaverat Christus in Maria, Spiritus in Helena visitavit : docuit eam quod mulier ignorabat, et deduxit in viam, quam mortalis scire non poterat.

47. Quæsitivus clavos, quibus crucifixus est Dominus, et invenit. De uno clavo frenos fieri præcepit, de altero diadema intexuit : unum ad decorem, ^d alterum ad devotionem vertit. Visitata est Maria, ut Evam liberaret : visitata est Helena, ut imperatores redimerentur. Misit itaque filio suo Constantino dia-

^a Omnes edit., *casus mutaret et inverteret*. Omnes mss., *casus inverteret*.

^b Quod a sancto Præsule hic memoratur Domini crucem a latronum patibulis titulo suo discretam esse, id quidem videtur discrepare ab aliorum scriptorum sententiis ; alii quippe mortuum ad vitam revocatum, alii nobilem feminam a morbo liberatam, alii denique utrumque miraculum indicio fuisse tradunt, quo e tribus crucibus quæ Dominica esset, dignosceretur. Attamen illud historicis nequaquam est insolens, ut eandem rem memoria prodentes, alii alia ejus adjuncta commemorent, aut prætermittant. Cæterum tot scriptorum testimoniis inventio salutaris crucis asseritur, ut vix quidquam habeat historie magis compertum. Vide Cyrillum Hier., ep. ad Constantium, et catechesi iv ; Paulinum, epist. ad Sever., novæ edit. 31 ; Sev. Sulpitium, lib. ii Hist., cap. 48 ; Rufinum, lib. ii, c. 7 et 8 ; Socratem, l. i. c. 17, et alios. Neque vero objiciendum Eusebii Pamphili silentium ; nam præterquam quod quæ ille l. iii de Vita Constant. variis locis tradit de sepulchri Dominici inventionem, supponere videntur crucis inventionem, unius ommissio tot aliorum assertioni cedat necesse est.

^c Pater aberat a cunctis edit. ac multo pluribus mss., quam vocem ex Reg. cod. restituimus. Adverte autem hoc loco veram Ecclesiæ catholicæ doctrinam de sanctæ crucis aut imaginum cultu exhibendo, qui videlicet non terminatur in ipso signo, sed ad significatum mente refertur. Et hinc videas quam bona fide scriptum fuerit a Magdeburgensibus multa com-

dema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemptionis divinæ gemma connecteret. Misit et frenum. Utroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum ^e sanctum est quod super frenum (*Zach. xiv, 20*) : ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet.

48. ^f Sapienter Helena, quæ crucem in capite regnum locavit ; ut crux Christi in regibus adoretur. Non insolentia ista, sed pietas est ; cum defertur sacræ redemptioni. Bonus itaque clavus Romani imperii, qui totum regit orbem, ac vestit principum frontem ; ut sint prædicatores, qui persecutores esse consueverunt. Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi sit præsidium. In vertice corona ^g in manibus habena. Corona de cruce, ut fides luceat : habena quoque de cruce, ut potestas regat : sitque justa moderatio ^h non injusta præceptio. Habeant **1212** hoc etiam principes Christi sibi liberalitate concessum, ut ad imitationem Domini dicatur de imperatore Romano : *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso* (*Ps. xx, 3*).

49. Ex illo gratulatur Ecclesia, erubescit Judæus : nec solum erubescit, sed etiam torquetur ; quod ipse sibi auctor confusionis est. Dum insultat Christo, confusus est eum regem : dum regem Judæorum appellavit, sacrilegium suum, qui non credidit, confitetur. Ecce, inquam, crucifiximus Jesum ; ut christiani, et post mortem resurgant, et mortui regnent. Nos crucifiximus quem reges adorant : quem non adoramus, ipsi adorant. Ecce et clavus in honore est ; et quem ad mortem impressimus, remedium salutis est, atque invisibili quadam potestate dæmones torquet. Putabamus nos vicisse, sed victos fatemur. Iterum Christus resurrexit, et resurrexisse eum principes agnoverunt. Item memorari ab auctore hujus Orationis *superstitiosa, vehementer contumeliosa in meritum Christi, et cum fide pugnantia*. Sed istis hominibus ea omnia cum fide pugnant quæ illorum perfidiam impugnant.

^d Reg. codex unus, *alterum ad tuitionem vertit*. Cæterum quæ hic narrantur de sacris clavis, eadem etiam referuntur a Rufino, lib. ii, cap. 8 ; Socrate, l. i, c. 17 ; Sozomeno, l. ii, c. 1 ; Theodoro, l. i, c. 48, et Paulino Aquil., l. xi Hist.

^e Hieronymus in hunc locum Zachariæ istam interpretationem ita rejicit : *Audivi a quodam rem sensu quidem pio dictam, sed ridiculum, clavos Dominicæ crucis e quibus Constantinus augustus frenos equo suo fecerit, sanctum Domini appellari*. Quibus verbis Ambrosium ab eo tacite vellicari non ambigimus. Verum hac censura nihil obstante, multi deinceps Ambrosianam explicationem amplexati sunt, ut Cyrillus Alex. in eadem Zachariæ verba ; Sozomenus ; Theodoretus ; Paulinus Aquil., citatis locis, et Gregorius Turon., de Gloria Martyrum, c. 6. Sed exegesim quoque moralem, quam sequi maluit Hieronymus, ab Ambrosio etiam hic propositam videmus hisce verbis : *Sed quæro quare sanctum super frenum, etc.*

^f Mss. nonnulli et edit., *sapienter egit Helena.... regnum levavit*.

^g Mss. longe plurimi, *in manibus fides. Habent coronam de cruce.... habent quoque de cruce* ; sed melius alii, et omnes edit. ut in contextu.

^h Mss. aliquot, *non injusta precatio*. Et infra, *Posuisti in capite meo*.

rum vivit, qui non videtur. Nunc major nobis contentio, nunc pugna vehementior adversus eum. Cui regna famulantur, cui servit potestas, illum contempnimus, ^a quomodo regibus resistemus? Ferro pedum ejus reges inclinantur. Reges adorant, ^b et Photinianis divinitatem ejus negant? Clavum crucis ejus ^c diademati suo praeferunt imperatores, et Ariani potestatem ejus imminuunt?

50. Sed quæro: Quare sanctum super frenum, nisi ut imperatorum insolentiam refrenaret, comprimeret licentiam tyrannorum, qui quasi equi in libidines adhiinnirent; quod liceret illis adulteria impune committere? Quæ ^d Neronum, quæ Caligularum, cæterorumque probra comperimus, quibus non fuit sanctum super frenum?

51. Quid ergo aliud egit Helenæ operatio, ut frena dirigeret; nisi ut omnibus imperatoribus sancto dicere Spiritu videretur: *Nolite fieri sicut equus et mulus* (Ps. xxxi, 9); sed in freno et chamo maxillas eorum constringeret, qui se non agnoscerent reges, ut regeret sibi subditos? Prona enim potestas in vitium ferebatur, et more pecudum vaga sese libidine poluebant. Ignorabant Deum, restrinxit eos crux Domini, et revocavit a lapsu impietatis. Levavit oculos **1213** eorum, ut Christum in cælum quærent. Exuerunt se chamo perfidiæ, susceperunt frena devotionis et fidei, secuti dicentem: *Tollite jugum meum super vos... Jugum enim meum suave est, et onus meum leve* (Math. xi, 30). Inde reliqui principes christiani, præter unum Julianum, qui salutis suæ auctorem reliquit, dum philosophiæ se dedit errori. Inde Gratianus et Theodosius.

52. Non ergo mentita est propheta, dicens: *Ambulabunt reges in lumine tuo* (Esai. lx, 3). Ambulabunt plane ac maxime Gratianus et Theodosius præ cæteris principes, non jam armis militum, sed meritis suis tecti: non purpureum habitum, sed arcticum induti gloriæ. Qui cum hic delectarentur absolute multorum, quanto magis illic pepercisse se pluribus recensendo, pietatis suæ recordatione mulcentur? Qui nunc luce fruuntur candida, longe meliora illic, quam hic possidebant, habitacula consecuti, dicentes: *O Israel, quam magna est domus Domini, et quam ingens locus possessionis ejus: magnum,*

^a Colb. codex, qui modo regnanti resistimus.

^b De Photinianis sicut et de Arianis abunde ad varios librorum de Fide, ac de Spiritu sancto locos egimus.

^c Mss. aliquot, diademate suo præferunt.

^d Quidnam Neroni sanctum aut intactum esse potuisset, qui, ut Suetonius ac Tacitus produnt, illustribus feminis complebat lupanaria; quique, eodem Suetonio teste, super ingenuorum pædagogia, et nuptiarum concubinatus, vestalibus etiam vim inferebat. Quod vero ad Caligulam, non mirum videbitur a nobilitate matronarum adulteriis, cum non sibi temperasse, eum sorores suas omnes nefario incestu vitaverit, ut auctor est citatus Suetonius.

^e Comitem Theodosium Theodosii imperatoris patrem, cum Firmum acie victum ad mortem compulisset, resque maxima gessisset in Africa, Valentinianus senior calumniæ aures accomodans, gladio feriri jussit, ut accurate describit P. Orosius, l. vii, c. 33. Non est autem dubium ullum, quin Theodo-

A et non habens finem (Baruc. iii, 24)! Et perfuncti manibus laboribus inter se conferunt: *Bonum est tiro cum portaverit jugum grave a juventute, sedebit singulariter, et silebit; quia portavit jugum grave* (Threa. iii, 27). Qui enim jugum grave portaverit a juventute, requiescit postea: remotus a turba, præcipuum locum quietis suæ possidet, dicens: *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me* (Ps. iv, 10).

53. Portavit jugum grave a juventute sua Lazarus pauper, ideo singulariter in sinu Abrahæ requiescit, divinæ testimonio lectionis (Luc. xvi, 24). Portavit jugum grave Theodosius a juventute, quando insidiabantur ejus salutis, ^e qui patrem ejus triumphatorem occiderant. Portavit jugum grave, quando subit pietatis exsillium, quando infusus Romano imperio barbaris, suscepit imperium. Portavit jugum grave, ut tyrannos Romano dimoveret imperio: sed quia hic in labore, ibi in requie.

54. Sed jam veniamus ad augusti corporis transmissionem. Fles, Honori, germen augustum, **1214** et lacrymis pium testificaris affectum; quod inbanorum adhuc honore tumuli patris corpus per spatia multa transmittitis. Sed et patriarcha Jacob propter populum liberandum, quem tetra fames gravi urgebat periculo, relicta domo, senex ad peregrina contendit: atque ibi defunctus, ad sepulcrum patrum per aliquot dies, filio prosequente, deductus est (Gen. xlix, 1). Nec derogatum est aliquid meritis ejus, sed magis accessit ad laudem, quod pro suis ^f carens debitæ domus sorte, quodam supremi funeris perquirabatur exsilio.

55. Fles etiam, ^g imperator auguste, quod non usque Constantinopolim reverendas reliquias ipse prosequeris. Eadem tibi causa nobiscum est, omnes justo dolore prosequimur, omnes, si fieri posset, deductores tecum esse cuperemus. Sed Joseph ad finitimam accessit provinciam: hic multa interjacent regionum divortia, hic maria transfretanda sunt. Nec hoc quidem tibi laboriosum, nisi te teneret Respublica, quam boni imperatores et parentibus et filiis prætulerunt. Denique ideo te imperatorem pater fecit, Dominus confirmavit; ut non soli militares patri, sed omnibus imperares.

56. Nec vereare ne inhonoræ videantur, quocum-

D sius filius adhuc, ut Ammianus, l. xlix, c. 6 refert, admodum juvenis, ab inimicis patris exagitatus etiam fuerit. Credibile ergo est eum in Hispaniam recessisse, ut illorum odiis locum daret, quemadmodum Theodoretus, l. v, c. item 5, memorat. Quam vero periculosos temporibus ad imperii societatem affectus sit, ex Orat. 16 Themistii, ex l. iv Zozimi et aliis cognoscere est.

^f Omnes edit., carens dedita domus sorte, quadam... peregrinatus est exsilio; mss. aliquot, carens debitæ domus sorte quadam... peregrinabatur; alii mss. melius, ut nos in textu.

^g Reg. cod. unus, Arcadi imperator auguste: sed nomen Arcadi manifeste accitum fuit ab aliquo sciolo; qui cum Honorium supra compellatum cerneret, hoc ad Arcadium referenda existimavit. At vero quoniam Arcadio fuisset in mora, quominus Constantinopolim, quæ imperii sui regia erat, paternum funus prosequeretur?

que accesserint, reliquæ triumphales. Non hoc sensit Italia, quæ clarospectavit triumphos, quæ a tyrannibus iterum liberata, concelebrat suæ libertatis auctorem : non hoc Constantinopolis, quæ secundo ad victoriam principem misit : quem cum vellet tenere, non potuit. Expectabat quidem in reditu ejus triumphales solemnitates, et titulos victoriarum : ^a exspe-

^a Mss. Prat. ac Gem., *expectabat totus orbis.*

^b Edit. Amerb. et duo mss., *augusto sepulti corporis*, mss., *sepulcri corporis*; Vat. cod., *augusto*

ctabat totius orbis imperatorem, stipatum exercitu Gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illic Theodosius potentior, nunc gloriosior redit : quem angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur. Beata plane, quæ paradisi incolam suscipis, et habitatorem supernæ illius civitatis ^b Augusto sepulti corporis tenebris hospitio.

sepulcro marmoris; cæteri mss. et omnes edit. nobiscum faciunt, nisi quod in illorum quibusdam prosepulti etiam legitur *sepulcri*.

IN HYMNOS SANCTI AMBROSII ADMONITIO.

Ambrosium hymnos elucubrasset nemini obscurum est. Hoc namque ipse significat sermone contra Auxentium in hæc verba : *Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen illud, est quo nihil potentius. Quid enim potentius, quam confessio Trinitatis*, etc. (*Serm. de Basilicis num. 34*). Paulinus quoque illud testatur in Vita ejusdem Antistitis, ubi Justinæ contra ipsum insanientis persecutionem narrans, ita loquitur : *Hoc in tempore primum antiphonæ, hymni, ac vigiliæ in Ecclesia Mediolanensi celebrari cæperunt. Cujus celebritatis devotio usque in hodiernum diem non solum in eadem Ecclesia, verum per omnes Occidentis Ecclesias manet*. Instituti hujus initium eodem plane modo sanctus Augustinus, testis oculatus describit lib. ix *Confess.* cap. 7, qui et alibi (*Loc. infra cit.*) non raro eorundem hymnorum versibus in rei quam tractat, confirmationem lubens utitur.

Constat igitur auctoritate tantorum testium et canendorum hymnorum consuetudinem in omnes occidentales Ecclesias e Mediolanensi esse propagatam, et eorundem argumentum ac materiam in explicando divinæ Trinitatis mysterio versari consuevisse. Sed nec minus exploratum est alios etiam hymnos, ubi Ariana illa tempestas sævire desiit, a sancto Doctore compositos fuisse; quandoquidem hoc ipsum cognoscere licet ex Augustino, Cassiodoro (*Lib. de Offic. Eccl. cap. 6*). Isidoro, concilio Toletano iv (*Can. 13*), Beda et aliis.

Itaque difficultatis cardo in hoc vertitur, ut hymni vere Ambrosiani seponantur ab aliis, ab illis videlicet quos Hilarius Pictaviensis, Sedulius, Prudentius, Fortunatus, Elpis Boetii conjux, Gregorius, Theodulphus Aurelianensis, Alcuinus ac Paulus diaconus composuerunt. Gillotus qui primus omnium hymnos Ambrosii nomine seorsim divulgatos in editionis suæ appendice collectos exhibuit, sexdecim tamquam Ambrosianos admisit. Horum numerum additis octodecim aliis Romani editores adauxere : quem nova accessione amplificaverunt sequentes Parisinæ editiones. Verum cum in his omnibus editionibus inserti sint hymni *Vexilla Regis prodeunt*, *Veni creator Spiritus* et alii quos Ambrosii non esse nemo non agnoscit, manifestum est in eorum censura delectum nullum esse adhibitum : sed quicumque hymni ejusdem Ambrosii nomine insigniti venerint in manus editorum, promiscue admissos. Re quidem ipsa neque Gillotus, neque Romani vadem ullum nobis producent, cujus fidei credendum putaverint : qui vero curam susceperunt Parisinarum editionum, ab illis istiusmodi testes proferunt, quibus, si Bedam unum excipias, nulla fides haberi possit. Quis enim hymnum quemlibet propterea inter Ambrosianos censeat referendum, quod vel in choralis quoddam manuscripto iisdem editoribus occurrerit, vel ipsum Radulphus Tungrensis (*De observ. canon. Propos. 13*), qui ineunte sæculo quintodecimo scripsit, *Romæ in hymnariis antiquis*, aut etiam in *Officio Ambrosiano* reperiri affirmet? Neque enim satis probatur nullum hymnorum, qui continentur in istis libris, Ambrosio perperam esse inscriptum.

Dionysius Chartusianus hymnorum, quos Ambrosianos existimavit, catalogum texuit (*Hymnor. Enarr.*) : sed cur eosdem Doctore nostro adjudicaret, præterquam de hymno, *Deus creator omnium*, rationem nullam in medium profert, nisi quod Ambrosii phrasin et characterem in quibusdam abs se agnoscere testificatur. Quod argumentum quoties solum est, quam in hoc genere parum tutum sit, facile intelligas.

Non majori curæ fuit Cliethoveo, ut quos hymnos sub Ambrosii titulo enumerat (*In elucidatorio*), illos eidem vindicet allatis argumentis ; excepto enim hymno, *Æterne rerum conditor*, quem ob ejus cum Hexæmero cognationem, indidem pettum existimat ; ad probandos alios non aliam rationem citat, quam communem opinionem.

Idem pariter statuendum est de Gavanti (*Comment. in Rubr.*, § 5, cap. 6) auctoritate, quippe qui explorandis hymnis Ambrosianis non lydiium lapidem adhibeat, sed tantummodo jam citatorum Radulphi Tungrensis, Dionysii Chartusiani, Cliethovei, aut etiam aliorum adhuc ævi posterioris judicium sequendum sibi proponat.

Habemus antiquius de hymnis Doctoris nostri testimonium in Regula beati Benedicti ; hic enim sanctus dum in ea divini Officii rationem suis præscribit (*Cap. 9, 12, 16 et 17*), *Ambrosianum*, scilicet carmen, quod et iam alibi *hymnum* vocat, ad singulas horas cantari jubet. Verum tamen qui commentaria scripse-